

Beautiful Bliss

פרשיות בהר ובחוקתי תשפ"ג

LEVITICUS

PARASHAS BECHUKOSAI

26 / 12-19

My Sanctuary among you; and My Spirit will not reject you. ¹² I will walk among you, I will be God unto you and you will be a people unto Me. ¹³ I am HASHEM, your God, Who took you out of the land of Egypt from being their slaves; I broke the staves of your yoke and I led you erect.

¹⁴ But if you will not listen to Me and will not perform all of these commandments; ¹⁵ if you consider My decrees loathsome, and if your being rejects My ordinances, so as not to perform all My commandments, so that you annul My covenant — ¹⁶ then I will do the same to you; I

2a

Antscoll Rashi

12. **והתהלכתי בתוכם** — I WILL WALK AMONG YOU. **אֲטִיל עִמָּכֶם** — I will stroll with you **בְּגֵן עֵדֶן** — in the Garden of Eden **כְּאֶחָד מֵכֶם** — like one of you, **כִּי יִבֹּל** — One might be able to think **וְלֹא תִירָאוּ מִמֶּנִּי** — that you will not fear Me. **וְלֹא תִירָאוּ מִמֶּנִּי** — "I will be a God to you."⁶

4

Ramban

fulfilled in the future time to come. For example, the Sages stated: [This verse]⁶⁵ teaches that in the future a baby of Israel will be able to safely stretch forth his hand into the eye of an adder and extract poison from its mouth (*Sifra, Bechukosai, Perek 2:2*); and similarly they stated, in explanation of our verse: **In the future the Holy One, blessed is He, will walk with the righteous in the future time to come** (*ibid., Perek 3:3*). The Sages made such statements because [the promise] of blessings recorded in Scripture was not fulfilled at any time in the past, but it will be fulfilled with us in the time of human perfection in the future.⁶⁶

מַעֲרֻבֹת	וַיִּקְרָא	אֶסּוּפָה	תִּירָד
		וְיִצְוֶנֶה	

משכן ומקדש מבטאים, את מקום עמידת השכינה בישראל. "השמים כסאי והארץ הדום רגלי איזה מקום תבנו לי ואיה מקום מנוחתי (ישעיה סו,א). אבל אין זה שיאה וסופה של ברכה. שאין הדעת נוחה, עד שתהא השכינה מהלכת בישראל "אנה ואנה".

והוסיף מרן זצ"ל וביאר (אסופות לפרשת תרומה: "שני מקדשות", שזהו תורף הבקשה השנויה במסכת אבות (ה,ב), ונתחבבה על חכמים עד ששבו וקבעוה בחיתומה של תפילת עמידה: "יהי רצון מלפניך ה' אלוקנו, שתבנה עירך במהרה בימינו, ותן חלקנו בתורתך".

וצירוף הבקשות השנוי כאן - תחינת שועה על תקומת המקדש מחד, ובקשה על הארת פנים בתורה - טעון הנהרה.

אלא ש"תפילות, כנגד תמידים תקנום" (ברכות כו,ב). והרבה אנו מאריכין בתפילה, בבקשה על בניין בית-הבחירה במהרה בימינו. אבל עם חיתומה אנו מדגישים, שאין סוף כוסף בקשתנו, רק שיאה הקב"ה קובע מקום מנוחתו במקדש דלעתיד. אבל אנו כמהים, שמקדש זה, יהווה אמצעי ל"ותן חלקנו בתורתך". וכדברי הרמב"ם בחיתום ספרו:

"לא נתאוו החכמים והנביאים לימות המשיח כו', אלא כדי שיהיו פנויים בתורה ובחכמתה, ולא יהיה להם נוגש ומבטל כו', (ה' מלכים יב,ד)

שסופה של ברכה הוא, כאמור, שתהא השכינה שרויה בד' אמות דין בכל מקום. ודבר זה אינו בכחו של מקדש לבדו, אלא דוקא בכוחה של תורה המזדווגת עמו.

"והתהלכתי בתוכם!"

16

12. **והתהלכתי בתוכם** — I will walk among you. God will deal with Israel so generously and openly that His Presence will be as obvious as that of a human king walking among his subjects. This verse makes clear that the blessings of this verse have not been completely fulfilled as yet, but in their entirety they are meant for the future (Ramban).

26

5. Had the verse said **והתהלכתי בתוכם**, "I will go (or, "walk") among you," it would have implied manifestation of the Divine Presence in this world. **והתהלכתי**, literally, "I will make Myself walk," implies an expression of the Divine Presence in a manner in which it is seen as "walking." This can only happen in the spiritual dimension of the Garden of Eden. "Strolling" or "walking" with God are used as metaphors for intense apprehension of the Presence of God (*Korban Aharon; Tzeidah LaDerech*).

חכמת בחקות המצפון

והתהלכתי בתוכם כמאן אטייל עמכם בגן עדן כאחד מכם ולא תהיו מודעוים מפני (רשי" שם), התורה כאן אינה חוסכת במלים, כל כך הבטחות לעם ישראל אם ילכו בחוקות ה', יותר מעשרה פסוקים של הבטחות נפלאות, אשר רובם מבטיחים לעם את קיומם הגשמי בריוה ובלי שום דאגות וחששות, והשיג לכם דיש את צעיר ואכלתם לחמכם לשובע ונתתי שלום בארץ, אומר רשי" שמה תאמרו הרי מאכל הרי משתה אם אין שלום אין כלום, תלמוד לומר אחר כל זאת ונתתי שלום בארץ.

כל כך הבטחות ונצחונות במלחמות. הבטחת הקיום בלי שום דאגה, ולכאורה מה צורך לעוד הבטחה של והתהלכתי בתוכם אטייל עמכם בגן עדן שזה נוגע לעוה"ב, ואי לזה שום קשר להבטחות הקיום בעוה"ז, ולמו הם צריכים כבר עכשיו לדעת על כוונת הבטחה

אלא רואים מכאן כמה התורה הקדושה זדגישה, שבשביל עם ישראל יעורו ותכליתו, לא מספיק לתת להם הבטחות גשמיות, אצלם תכלית לא העוה"ז ההנאות החולפות, הדאגה זאמיתית היא דאגת הנצחיות, דאגות החיים של בן ישראל זה החיים הנצחיים, השראת זשכינה, דביקות בה', הרגשים נעלים, מזה יש להם סיפוק ולא מהשגת הנאות גשמיות, כוונתה! ונתתי משכני בתוכם, והתהלכתי בתוכם, קנינים בתיקון הנפש, זו ההבטחה זמיחדת את עם ישראל, ובגלל זה נכתבה סוף ההבטחות כי היא העיקר.

ונראה בבאור דברי חז"ל שכן עדין אפשר לראות מה וכיצד היתה עבודתו של האדם בעולם התחתון, שזכות מצוותיו ומעשיו הטובים היא שיוצרת ומכינה גן עדן עבורו, וצדיקים שעובדים את ה' בשלימות וזוכים לגן עדן מיוחד ומעולה יותר, וילך ה' עמם לטייל בגן עדן ויהיו הצדיקים מזדעזעים מפניו מפני כבודו ויאמר להם הקב"ה מה לכם מזדעזעים מפני הריני כיוצא בכם, והיינו ברוב רחמי יושה אליו הצדיקים כיצירת גן עדן ויתן להם העונג הגדול לראות גן עדן כאילו הוא פרי יצירתם.

26 OLAM HAAVODAH

R. Kestenbaum

Closeness to Hashem

We understand that we are in this world for a purpose. What is that purpose? What is our overall mission? To sum it up in two words: *avodas Hashem*, the service of Hashem. This service entails a whole array of specific obligations: learning Torah, davening, and character development, to name a few. But how do all these obligations come together? Are the varied mitzvos separate and distinct obligations or are they somehow interconnected, thereby forming a complete picture?

The Ramchal and other *baalei mussar* teach that Yiddishkeit is not merely a shopping list of isolated items we need to check off; rather, there is an overarching goal that unites all the individual mitzvos. This goal is known as *kirvas Elokim*, closeness to God.

12

Judaism is more than a set of rules and regulations; it is a relationship, as the *pasuk* states: *וְאָנִי קָרַבְתִּי אֱלֹהִים לִי טוֹב*, And I, closeness with God is my good (*Tehillim* 73:28). What we will explore, with Hashem's help, over the course of this *sefer* is how we can develop this precious relationship and how the various obligations of the Torah come together to help us achieve this goal.

The Gemara (*Berachos* 57a) expounds the *pasuk* (*Shir HaShirim* 4:3): *כַּפְּלֵה הַרְמוֹן רִקְתָּךְ*, *Your temple is like a slice of pomegranate*, to mean: *שְׂאֵפְלוֹ הַרְיקוּנֵי שְׂפָרָה מְלֵאִים מְצוֹת כְּרָמוֹן*, that even the empty ones among you [the Jewish people] are filled with mitzvos like a pomegranate.

This sounds like a paradox. How can people be considered "empty" and "filled" at the same time? Rav Dovid Povarsky explains (cited in *Bilvavi Mishkan Evneh*, p. 42) that the pomegranate is unique in that each seed rests in its own pocket. The "empty ones" perform many mitzvos, but they remain on a lesser level spiritually because their mitzvos are isolated from one another and not united in the overall mission of becoming closer to Hashem.

We need to become elevated people who connect our performance of all the mitzvos in order to fill ourselves with holiness and closeness to Hashem. Then we become "filled" with holiness and *kirvas Elokim*.

13

Chazal taught that one who toils before Shabbos eats on Shabbos. What does he eat? Exactly what he prepared! Nothing more, nothing less. Our reward in the next world is not different from our toil in this world; rather, it is our direct accomplishment. We prepare for ourselves a most beautiful place in Olam Haba through our service of Hashem in this world.

Since the pleasure of Olam Haba is being close to Hashem and basking in His radiance, we toil in this world to develop that closeness. Measure for measure, the closeness we will enjoy in the next world will mirror the closeness we achieved here in this world. In this world there is a barrier between us and Hashem, but in the next world, when the barrier comes down, we will be standing as close to Hashem as we already are in this world! And the closer the proximity we achieve here, the greater the pleasure there.

והתהלכתי בתוכם (כו: יב)

פרש"י אטייל עמכם בגן עדן כאחד מכם ולא תהיו מזדעזעים ממני, יכול לא תיראו ממני ת"ל והייתי לכם לאלהים ע"כ. הטייל עם הקב"ה בגן עדן פירוש, שמתקרבים אליו התקרבות שאין כמוהו, וזה כל עמל האדם בעולמו, כמבואר ברמח"ל "יסוד החסידות ושרש העבודה התמימה הוא שיתברר ויתאמת אצל האדם מה חובתו בעולמו ולמה צריך שישים מבטו ומגמתו בכל אשר הוא עמל כל ימי חייו. והנה מה שהורונו חכמינו זכרונם לברכה הוא, שהאדם לא נברא אלא להתענג על ה' ולהנות מזיו שכינתו שזהו התענוג האמיתי והעידון הגדול מכל העידונים שיכולים להמצא. ומקום העידון הזה באמת הוא העולם הבא, כי הוא הנברא בהכנה המצטרפת לדבר הזה" (מסילת ישרים פרק א). וזהו מה שאמר "אטייל עמכם בגן עדן". עם כל זה צריכים גם להשתמש עם מדת היראה. ואין היראה גורמת הרחקה מהקב"ה, אלא אדרבה היראה פועלת יותר מתוך התקרבות. משל למה הדבר דומה לבן כפר המתירא מפני המלך וכן עיר המשרת את המלך. יראת הבן כפר אלא כמדה ששמע מגדלות המלך כי הוא ראה גדלותו אבל הבן עיר המשרת את המלך ורואה אין המלך מתנהג בכל עסקי המדינה ירא אותו מחמת גדלותו שחזה בו. [קובץ שיחות ח"א אלול מאמר ה, ו]. לפ"י הכלית היראה היא כדי להתקרב יותר אל ה'.

ילקוט לקח טוב ר"ע א"ט

7

מדברי הגמרא: "ארבע כתות אין מקבלות פני שכינה: כת ליצים, כת שקרנים, כת חנפים, כת מספרי לשון הרע" (סנהדרין ק, א) מדייק בעל ה"הפך חיים" בספרו "חומת הדת" (פרק ט) שדווקא ארבע כתות אלו אינן מקבלות פני שכינה, אבל כל שאר ישראל ראויים לכך.

כדי לקבל מושג כלשהו קבלת פני השכינה מהי, נוכל לעיין בתחילת פרשת שמיני וללמוד מן הנאמר שם: "וירא כבוד ה' אל כל העם". באותה מידה מתגלה גם כבוד ה' בגן עדן אל הצדיקים הזוכים לשבת שם, ועל זה אמרו חז"ל: "צדיקים יושבים ועטרותיהם בראשיהם ונהנים מזיו השכינה". כדי לזכות לעונג הנשגב הזה צריך להיות בעל מעלה הראוי לזה. אדם שלא הגיע לדרגה הנדרשת לא יזכה לכך, מעין זה מצינו בזמן מתן תורה שאמר הכתוב: "פן יחרטו אל ה' לראות ונפל ממנו רב".

מחובתינו איפוא לחפש דרכים כיצד לרכוש את המעלה הנדרשת כדי להיות ממקבלי השכינה. לצורך זה נתבונן באופן שבו מתכוונים לקראת קבלת פני מלך במלכותא דארעא ומזה נקיש לקבלת פני מלכותא דשמייא.

8

המקור לכל הענין של קבלת פני השכינה נמצא בפרשתנו. על הפסוק "והתהלכתי בתוכם" אומר רש"י: "אטייל עמכם בגן עדן כאחד מכם". אין לתאר את גודל האושר שבזכות זו שהיא למעשה העונג הגדול ביותר אשר יכול להיות. אפילו אם שר מזמין אזרח מן השורה לטייל עמו, נחשב הדבר לכבוד גדול. כל שכן כאשר המלך בכבודו ובעצמו לוקח אחד מבני עמו לטיול בגנו, בודאי ובודאי יתכבד בזה האדם וגדול אושרו עד למאד. ואם כך הוא הדבר כאשר זוכים להתקרב אל מלך בשר ודם, מה גדול נורא ואדיר הוא האושר והכבוד לזכות ל"אטייל עמכם בגן עדן". אם רק נתבונן בגדולתו של אלקי השמים והארץ, מלך על כל העולם, המחיה ברצונו את הכל - עליונים ותחתונים - ונחשוב שהוא עתיד לטייל עם האדם בגן עדן, נתעורר להבין עד כמה תהא גדולה השמחה. ומה מאד יתכבד בזה האדם לפני כל מפליא של מעלה.

יחד עם זאת צריך האדם לפחד מאד פן בעת טיולו ישאלו הקב"ה על דבר תורה שלמד בעולם הזה. מה גדולה תהיה הבושה והכלימה למי שישאל ולא ידע להשיב הכלכה!! על זאת הגרבנו חז"ל. "התקן עצמך בפרוודור כדי שתכנס לטרקלין" (אבות פ"ד משנה טז). בדברים קצרים אלה כוללים חז"ל את כל עניני ההכנה לקבלת פני מלכו של עולם, ופונים אל כל אחד מאתנו בקריאה להתכונן היטב כדי שלא נתבייש בהכנסנו לטרקלין. ישים אדם אל לבו כל זאת ואז - אשרי וטוב לו.

9

קצר טעם פרשת בחקתי ודעת ר' שרנין

ובת"כ מוסיף "משל למלך שיצא לטייל עם אריסו בפרדס והיה האריס מטמר מפני המלך (שאינו ראוי לטייל עם מלך) ואמר לו המלך הריני כיוצא בך. כן יאמר הקב"ה לצדיקים בגן עדן מה לכם מזדעזעים מפני הריני כיוצא בכם."

• To paraphrase the timeless words of Rav Eliyahu Lopian (*Lev Eliyahu, Bereishis*, p. 12):

It is not as the world mistakenly thinks, that this world is designed to be a place of pain and suffering. On the contrary, the preparation for pleasure (in Olam Haba) is only through pleasure! If a person exerts himself to do the mitzvos and refrain from transgressing, he will eventually attain — here in this physical world — the ability to enjoy and benefit from

~ the radiance of the Shechinah. Chazal teach us that this world is a corridor before the next world, and one certainly does not construct a corridor of simple wood for a banquet hall made of gold and precious stones. When Chazal said, "Prepare yourself in the corridor so that you may enter the banquet hall," they meant: Accustom yourself to enjoy the Shechinah in the corridor so that you will subsequently be able to enter Olam Haba and expand that pleasure endlessly. This is the requisite preparation needed in this world!

A Miniature Olam Haba

15 • A wondrous idea emerges here. We certainly can and should contemplate the pleasure of Olam Haba all the time, as long as we keep in mind what Olam Haba is and realize that the way to gain entrance is through focusing our efforts on closeness with Hashem. It is frightening to consider that a person can spend his life learning Torah and performing mitzvos while neglecting to work toward this goal of *kirvas Elokim*, thus handicapping himself from much potential growth and blocking himself from attaining his true purpose in this world.

This idea is not just esoteric and philosophical; it is most practical and instructive. For example, let's say a person picks up a drink and recites a *berachah*. He has been taught that it is important to concentrate on the words, as the *berachah* has greater impact when it is recited with *kavanah*. That's true — but it's so much deeper than that! This *berachah* is designed to connect him with Hashem and pave his path to Olam Haba, where he will connect with Hashem with no barriers. When a person internalizes this concept, he recites that *berachah* in a whole different way! He will say, slowly and intently: *Baruch atah Hashem Elokeinu Melech ha'olam shehakol nihiyeh bid'varo* — Blessed are You, Hashem, our God, King of the Universe, by Whose word everything exists.

No longer will the person be collecting "pomegranate seeds," tallying up credit for his long list of disparate good deeds. Now, he has a singular goal that unifies all his good thoughts and deeds:

kirvas Elokim. He no longer runs from one mitzvah to another, like a shopper making his way through the supermarket aisle; instead, he stops and puts heart and thought into his actions. He is living an Olam Haba existence here in this world, understanding that this world is a corridor mirroring the next.

Before we perform a mitzvah we say, "*Asher kideshanu b'mitzvosav* Who sanctified us with His commandments," because the purpose of mitzvos is to sanctify us and elevate us. While the mitzvah act itself has holiness and power, our approach to the mitzvah, and the feelings and thoughts we bring to it, unquestionably amplify its spiritual power and energy. That's because the true purpose of the mitzvah is to bring us closer to Hashem, and in that sense a mechanical or mindless mitzvah act bears little comparison to a mitzvah performed with thought, feeling, and enthusiasm.

relationship and the general nature of their interactions. Likewise, our feelings toward Hashem do not define our connection, although they do enhance our connection and are typically indicative of the connection that does exist.

While we already possess a profound connection and relationship with Hashem, as the *pasuk* states (*Devarim 14:1*): *בְּנֵי אֱלֹהִים אַתֶּם לַיהוָה*, *You are children to Hashem, your God*, our path toward strengthening that connection involves perfecting and elevating ourselves. The Torah and mitzvos, and all they encompass, are the only means of attaining *kirvas Elokim*. As the *Mesillas Yesharim* writes (Ch. 1), whatever we are lacking in our performance of the mitzvos, we will be lacking in the outcome that they are meant to yield.

➔ In our quest for *kirvas Elokim*, therefore, perfection of character and deed is synonymous with close connection to Hashem. A person who possesses detrimental character traits will be that much farther from Hashem, for his imperfections distance him from that closeness. And so it is with every area of *avodas Hashem*: together, they complete a beautiful picture of an *ish Eloki*, a Godly person, one whose very essence is close to Hashem. Any area in which we are lacking is both a cause and a symptom of our distance from Hashem, since closeness to Hashem and self-perfection are one and the same.

17 In reality, then, all aspects of *avodas Hashem* are intertwined. For example, if a person draws closer to Hashem through *tefillah*, a natural byproduct will be an improvement in his *middos* as well, since one who is closer to Hashem will automatically have refined character. Conversely, one who distances himself from Hashem by lustfully following his desires will also slip in his *middos* and other areas of *avodas Hashem*, as he is now farther from Hashem, the Source of all perfection.

➔ Our practical goal is to work step-by-step toward this perfection by serving Hashem and following His commandments the way we are supposed to. The feelings will come by virtue of those efforts and the resulting closer proximity to Hashem, but the feelings do not define the relationship. One person can "feel it" but be very distant, while another cannot yet "feel it" but has already achieved high levels of real connection.

When a person dines at an expensive restaurant, how does he eat his serving? Does he wolf it down as fast as he can? No, he chews the food slowly, trying to savor its taste as much as possible. This is the meaning of the *pasuk* (*Tehillim 34:9*): *טַעַמוּ וְרֵאוּ כִּי טוֹב ה'*, *Taste and see that Hashem is good.* To experience the goodness of connection to Hashem, a person needs to "taste" the mitzvah by focusing and not rushing through it. If he "swallows" the mitzvah, he will not enjoy the experience.

The reason many people do not derive enough satisfaction and enjoyment from their Torah and mitzvos is that they are not experiencing them properly. They are trying to be "yotzei," to get it over with, instead of trying to connect to Hashem. They are "swallowing" instead of "savoring."

It is related that the Chofetz Chaim once asked his students, "What did the *mahn* taste like?" They answered, of course, "Whatever food the person was thinking about." The Chofetz Chaim proceeded to ask, "And what happened if the person wasn't thinking of any food?" They answered, "It was tasteless." Said the Chofetz Chaim to his students, "The same is true of our Torah and mitzvos. If we don't put thought into them, we will not taste their incredible beauty."

Stop!

➔ This lesson of being present in the moment is not limited to spiritual matters, but has relevance to physical experiences as well. How can we enjoy and appreciate life? How can we fill our hearts with gratitude for what we have? By focusing firmly on that which is in front of us.

To illustrate, a person merits, with the kindness of Hashem, to raise a family. He sits down by the dinner table. Does he ever stop and appreciate what is in front of him? The food he is eating. His wife, who made the food. The children, even if they are bickering, sitting around his table.

Too often, he is just preoccupied with his own agenda. He has this matter to take care of after dinner. He has this bill to pay. Similarly, a mother may spend her Yom Tov worrying about what she

will prepare for the next meal, and not stop to relish being together with the family for this meal!

If a person is to enjoy this world, he needs to stop and appreciate what is in front of him. Life is but a series of moments, and if one doesn't savor those moments, he won't truly appreciate life. Hashem, our loving Father, wants us to enjoy the myriad of gifts He bestows upon us, as the pasuk says (Devarim 28:47) that all the tribulations come: פחת אשר לא עבדת את ה' אלהיך בשמחה וקטוב לבב, מרב כל, Because you did not serve Hashem, your God, amid gladness and goodness of heart, when everything was abundant. When we stop to imbibe the moment and appreciate the gift that is in front of us, we will be filled with gratitude to Hashem!

By doing so, we will greatly improve our middos and our interactions with others, especially our family members. When we stop and appreciate being with them, we will show them far more love and respect. Sadly, parents expend so much energy worrying about their children without pausing to appreciate the gift of having them! The children, in turn, instead of feeling their parents' love and embrace, just feel like a burden.

2. And I will walk among you. The term מתהלך (to walk — in the reflexive form) signifies walking from place to place (lit. hither and yon), not only to one place. The (verse) therefore states, I will walk among you, because the Divine glory will not only descend into one place which was (the case) in the Mishkan and the Holy Temple, but also to wherever you will be, for indeed, wherever the righteous of (each) generation are found, that (place) is the holiest dwelling place of the Most High (Isaiah 46:5), where His (original) intent is fulfilled as it says, ואל נא יתן רוחו ויחיה על פני עבדיו, The heaven is My throne and the earth is...

216

similar to His communication with Moses (see the Sforzo's commentary, on Exodus 19:9). The sin of the Golden Calf, however, thwarted this plan and the Divine Presence limited itself to the Sanctuary alone. In the end of days, the original plan — that God will dwell actually in our very midst — will come to pass, and this chapter speaks of that time. Hence, according to the explanation of the Sforzo, the phrase מתהלך בתוכם does not refer to the Holy Temple as Rashi states, but it means that the Divine Presence will dwell in the midst of Israel. And I will walk among you, means that the Divine glory will radiate everywhere and not just confine itself to the Sanctuary. The phrase ויהייתם לכם לאלהים, And I will be unto

24

65. בספר דעת חכמה ומוטב (ח"ו מאמר נו) מבאר בע"א מדברי הספורנו שאזיל על השראת הנפש בתוך גופנו [ולא כמו שכ' ב'ספורנו' בכוונת הפסוק על "רוח הקודש"] וז"ל, "ונתתי משכני בתוכם ולא תגעל נפשי אתכם", הגופות יהיו מרכבה ובית דירת להנפש והתורה, עכ"ל. משמעות הדבר שבו ישראל שח"ו סר מן הדרך, שיתכן אצלו, התרוקנות של הנשמה ממנו... ונורא!
הנה זה שכ' בפסוק "והתהלכתי בתוכם" להיות עם השכינה הוא השכר של "אם

זעזוע ויראה הם שני דברים שונים. "ולא תהיו מזדעזעים ממני" - אם אדם מזדעזע, זאת אומרת שהוא מפחד. יש לו תמיד פחד אולי הוא עושה לו טוב ומגיע לו עונש, ומפחד תמיד, פחד מהדון, פחד מגיהנום. על זה נאמר "לא תהיו מזדעזעים ממני". ייכול לא תראו ממני, תלמוד לומר ויהייתם לכם לאלוקים. וראי שהבורא-עולם נמצא, ויש קירבה לבורא-עולם, אז יש יראה, אבל מיראה עד לעזעוע זה הבדל גדול.

הרבה פעמים יש אנשים שמפחדים יותר מדאי, "עברו את ה' בשמחה"! אם אדם תמיד מפחד, איי יאיי, הוא יפול בגיהנום ויש עונשין על כל דבר... זה מה שנקרא 'מזדעזעים ממני', זו לא הדרך.

יראה, זה כן! צריכים לדעת שהבורא-עולם נמצא ושצריכים לקיים מצוותיו, אבל עבודה צריכה להיות בשמחה, "עברו את ה' בשמחה". יראה אמיתית משתלבת עם אהבה, שם לא מרגישים הרגשה זו של זעזוע. לעזעוע אין מקום בעבודת ה', מזה צריכים מאוד לזהר. אם נכנסים לפחדים כאלה, זה כבר נכנס לתחום של פסיכולוגיה, זה כבר לא שייך לעבודת ה'.

22 ענין ה"ח - ס' הילנות (ג)

"והתהלכתי בתוכם - דביקות בה' בכל מקום"

הספורנו מבאר "והתהלכתי בתוכם". ענין המתהלך הוא ההולך אנה ואנה לא אל מקום אחד בלבד. לא נאמר 'אני אלך עמכם' אלא 'והתהלכתי בתוכם' שפירושו ללכת אנה ואנה. כלומר כשאדם מתכנן ללכת אל מקום מסוים, ההליכה משמשת כאמצעי להגיע למטרה, אמנם יש שההליכה עצמה היא המטרה, דהיינו לא חשוב לאיזה מקום הוא יגיע, אלא עצם ההליכה היא המטרה. כגון שצריך ללכת כדי להביא את עצמו למצב של רגיעה, הליכה זו הוגדרה כהולך אנה ואנה, הליכה ללא הגדרת מקום מסוים. וכך הדברים אמורים ברוחניות, אצל אברהם אבינו נאמר "התהלך לפני והיה תמים" (בראשית י"א), כלומר עצם ההליכה היא לפני ה' - שתמיד ה' לנוכחו, וכן "אתהלך לפני ה' בארצות החיים". וכך נאמר כאן על השי"ת "והתהלכתי בתוכם", שההליכה עצמה עמנו היא המטרה - דביקות, כמו שהביא רש"י דרשת חז"ל "אטייל עמכם בגן עדן".

"אמר אם כן אתהלך בתוכם, כי לא אל מקום אחד בלבד ירד שפע הכבוד, כמו שהיה במשכן ובמקדש, כאמרו ועשו לי מקדש

ושכנתי בתוכם, כלומר בזה האופן ובאותו המקום בלבד אשכון בתוכם, וביאר זה באמרו אשר אועד לך שמה, ונועדתי שמה לבני ישראל אבל אתהלך בתוכם ויראה כבודי בכל מקום שתהיו שם".

הספורנו מבאר (שמות כ"ב) שבפעם ציווי המשכן היה כירידה לעם ישראל אחרי חטא העגל, לפני חטא העגל לא היו זקוקים למקום מיוחד להשראת השכינה, אלא: "בכל המקום אשר אזכיר את שמי אבוא אליך וברכתיך", וכמבואר שבזמן קבלת התורה חזרו למדרגת אדה"ר קודם החטא, "אני אמרת אלהים אתם ובני עלין כולכם", הם זכו לחיים נצחיים ובטלה מהם מיתה ויצה"ר (עי' עירובין נ"ד), אך אחו החטא שיררו ממדרגתם, כאן הוצרכו לבחינות שונות של מקום להשראת השכינה. והתהלכתי בתוכם היא החזרה למצב התקין כפי שהיה אדה"ר קודם החטא, וכפי מדרגתם בזמן קבלת התורה, שהשי"ת נמצא עמנו בכל מקום, שכביכול אינו הולך רק למקום מסוים אלא בכל מקום.

"כי אמנם בכל מקום שיהיו שם צדיקי הדור הוא קדוש משכני עלין, שבו תשלם כוונתו כאמרו השמים כסאי והארץ הדום רגלי ואל זה אביט אל עני ונכה רוח וחרד על דברי". בכל מקום שיש צדיקים שם יש השראת השכינה, וכפי שאמרו על האבות: 'האבות הן המרכבה' (כ"ר מ"ו), כך אמרו על הצדיקים שהם המרכבה, ועי' מסי' פכ"ח.

תתקב אה"ל פרשת בחוקותי משה

23

64. ב'קובץ אגרות' למרן החזו"א (אג קע"ו) כ' בזה"ל, כי ארץ פולין אשר הישיבות קבועות בה, והחסיד החפץ חיים שליט"א שוכן בה ושאר גדולי התורה והיראה, דינה כארץ ישראל ושאר מדינות כחזון לארץ, עכ"ל.

בחוקתי תלכו שתהיו עמלים בתורה, שהו"אם בחוקתי תלכו מחייב ה"והתהלכתי בתוכם" (עין עוד ספר דעת חכמה ומוסר, ח"ד מאמר קל).

ונראה בכונת רבנו ירוחם, שכל השכר המפורש בפרשה תוא על אם בחוקתי תלכו שתהיו עמלים בתורה, ואת מצוותי תשמרו שתהיו עמלים בתורה על מנת לשמור ולקיים. והתורה מסיימת "ונתתי משכני בתוכם והתהלכתי בתוכם", שלא מצינו במק"א בתורה הבטחה כזו, כי כאשר יתני מוסר את עצמו ומשעבד את גופו וחי חי לעשות נחת רוח להקב"ה שמתאוה שיהיו ישראל עמלים בתורה, אז מדה כנגד מדה זוכים ל"ונתתי משכני בתוכם והתהלכתי בתוכם", שהיא המדרגה הגבוהה ביותר תכלית הדבקות בין הקב"ה וישראל.

ולכאור' יסוד זה מכואר בגמ' בכ"ב (יב ע"א) דאמרינן שם שמיום שחרב בית המקדש ניטלה נבואה מן הנביאים אבל מן החכמים לא ניטלה, דהיינו שהשראת השכינה לאחר חורבן הבית, הוא דרך חכמי התורה, ויעו"ש ברמב"ן שכי' וז"ל, אע"פ שנטלה נבואת הנביאים שהוא המראה והתזוה, נבואת חכמים שהיא בדרך החכמה לא נטלה אלא יודעים האמת ברוח הקודש שבקרבם, עכ"ל⁶⁶.

אך יש להעיר ד"השראת השכינה" ו"רוח הקודש" לאו חדא מילתא נינהו, אלא שצ"ע לדברי חז"ל באבות (פ"ג מ"ו), דכל העוסקין בתורה שכינה ביניהם, ונלמד מהפס' "בכל מקום אשר אזכיר את שמי אבוא אליך וברכתך". וכבר הזכרנו בכ"מ את שיטת ה'ספורנו', שהציווי לעשות משכן בא בעקבות חטא העגל, וקודם לכן לא הי' צורך במשכן לשם השראת השכינה, אלא הי' מצב של "בכל מקום אשר אזכיר וגו'".

R. Hirsch

והתהלכתי בתוכם. I will be intimately close — not only to the life and destiny of the community, but also to each individual and to every family. I will reveal Myself in the life and destiny of every individual and of every home, for I will watch over them with special providence and reveal My guiding proximity. Thus will be realized that which from the beginning (see Shemos 6:7) was proclaimed as the highest purpose of your destiny: I will uphold your lot and guide your actions, and you will be My people, united and happy under My leadership.

122 R. Milowsky NER UZIEL

The Talmud states, "Reciting the Ashrei prayer three times each day earns one a place in the World to Come" (Berachos 7b). The reason, says the Talmud, is because Ashrei contains two essential elements: praise of God for sustaining all of creation and the alphabetical order of its verses. Because of these two features, Ashrei is considered superior to either psalm 119, whose verses also follow the order of the Hebrew alphabet but make no mention of God sustaining the world, or psalm 136, also known as the "Great Hallel," whose verses praise God for the great miracles He has performed, although not in the sequence of the Hebrew alphabet.

The alphabetical progression of the verses in Ashrei, from beginning to end, indicates the systematic order and the rule of the natural system by which God runs the world. That He sustains all of Creation indicates God's personal involvement with the world in ways that transcend the rules of nature He Himself established. On rare occasions this Hand of God, Divine Providence, is manifest in an overt manner, but generally it is hidden within the natural order; the miraculous within the commonplace — and the miraculous nature of the commonplace — goes unnoticed.

Ashrei is unique in that it juxtaposes these two elements: We see a systematic orderliness that characterizes the world: A causes B, B causes C, and so on. But that orderliness is only on the surface, for in truth A causes B and B causes C only because Divine Providence wills it to be so. This is the miraculous nature of the commonplace; the supernatural gives orderliness to nature.

Hence, when someone recites Ashrei three times each day, he gains a firm grasp of its message and earns thereby a place in the World to Come. We generally think of the World to Come as a future state of existence, a promised reward. However, the Arizal teaches that Olam HaBa,

מנחת מיכאל * פרשת בחוקתי

הגר"ח מוולוז'ין בספרו נפש החיים עמד מדוע נצרך הקב"ה להתהלך ולשכון בתוך עם ישראל וכי אינו יכול להשפיע עליהם כל טוב מלמעלה ממקום מושבם.

ותירץ שהקב"ה בתחילת בריאת הבריאה כולה מסרה להנהגת האדם ונתן בידו את המפתחות לקיים את העולמות או להרסם חס ושלום, וכל הנהגת הקב"ה בבריאה וכל השפעתו על כל העולם כולו תלויה במעשיו של האדם ועל כן אם יטיב מעשיו ירבה הטוב והברכה בעולם ואם לאו חס ושלום יורע לעולם כולו.

נמצא, שהאדם בעשותו איזו מצוה הוא כביכול משפיע טוב על הקב"ה ומוסיף כוח בפמליא של מעלה להביא שפע וברכה לעולם לכן מבטיחנו הקב"ה והתהלכתי בתוכם דמאחר ובכח מעשיו נעשה הכל, הוא מושפע מאתנו וכמו שנא' "באלקים נעשה חיל", לכן הוא בא אלינו ומתהלך בתוכנו.

29 ט"ז תשרי - ע"ה רבינו און

צריכים לחשוב על זה בתמידות, שהבורא הוא שהולך אתנו תמיד, והוא בתוכנו ממש, שהוא המובן של 'שיתיה ה' לנגדי תמיד'. והיינו 'והתהלכתי בתוכם', ואז זוכים להרגיש - 'והייתי לכם לאלקים'. שכלל שהאדם חושב מהשי"ת, כך הוא זוכה ששורה השכינה בתוכו.

ואיך האדם יודע אם השכינה שורה בתוכו או לא, המבחן הוא רק על ידי היראה. שאם יש לו לאדם יראת שמים, סימן הוא ששורה השכינה בתוכו. אבל אם אין לו יראת שמים ח"ו, יכול הוא לחשוב כל היום על הקב"ה וזה בעצם הכל דמיונות.

the World to Come, can also be understood to mean "the world that comes" — a here-and-now world that is "always coming," in the present, for those who can perceive it. By noticing the miraculous Hand of God in the commonplace and in the workings of nature, one can earn the World to Come even in this world.

The Talmud teaches that, unlike the thrice-daily recitation of Ashrei, someone who recites the Great Hallel daily blasphemes against God. The Great Hallel speaks of God's miraculous intervention in the natural order of Creation. As great as these miracles are, they are exceptions to the system God created to rule the world; they highlight the supernatural rather than the commonplace. Someone who recalls such miracles daily is in a sense belittling God, as if God's greatness were limited to out-of-the-ordinary miracles.

The blessings listed in the opening passage of *Bechukosai* are all natural events: rain will fall, the land will produce in abundance, the enemy will not attack, and so on. When we are sustained through "natural" means, we tend to feel a certain degree of indebtedness toward the immediate source of that sustenance, be it the land, a boss, or some other agent. Recognizing the Hand of God in natural phenomena — in the rainfall, in the produce, in the tranquility and security we experience — is more difficult by far than recognizing His Divine Providence in the manna God sent from heaven. Recognizing the Hand of God in the hand that gives us our paycheck is certainly more difficult than recognizing His Divine Providence if we win the lottery.

R. Reichman

The Shem Mishmuel explains that the Torah promises us three kinds of blessings for doing these three things. It states, "I will give you rain in the proper time. The land and trees will give produce and fruit, vintage and sowing. You will eat bread and be satiated. You will have peace in the land. You will lie down and no one will frighten you. You will not fear wild beasts nor the sword in your land. You will pursue your enemies, and they will fall by the sword. I will turn My attention to you. I will make you fruitful, giving you many children. I will build My Sanctuary among you. I will not reject you, and I will walk among you" (Vayikra 26:4-12).

Physical blessings speak of bounty, namely, that the Land of Israel will provide enough produce and you will feel satiated while enjoying the food. Your well-being will be assured, and you will thrive physically. The next set of blessings refer to emotional peace. You will not fear wild animals nor the attacks of the enemy. You will dwell in harmony. The third set of blessings is that God's presence and His Temple will be among us. We will feel that He took us out of Egypt and guides us in the present time.

These three kinds of blessings refer to the three levels of our soul. The first set of blessings relates to physical bounty. Blessings of food, children, and life all refer to the physical dimension of our being. In the words of the Gemara (Mo'eid Katan 28a), all of us desire *bnei, chaye, u'mezonei*, children, good health, and physical

comfort. If we do the *mitzvos*, when we do with our bodies what we are supposed to do in our physical experience, then God will bless us with those physical blessings. We will have life, food, income, children, and families. We will have these three blessings of the *nefesh* in return for doing *mitzvos* with our *nefesh*.

When we have passion for Torah and put our spare time into its study, then God will give us the blessings of emotional tranquility. There won't be wars in Israel. We won't fear sudden attacks

When we know Torah, we rectify our *nefesh*, fixing our highest soul level, the intellectual soul. When we know Torah, Hashem will bless us with His holy presence. What is the greatest level of the Jewish intellect? To know God, as the prophet Yirmiyahu said: "*Haskeil v'yadoa osi. Study and know Me*" (Yirmiyahu 9:23). The knowledge of Torah is itself knowledge of God. It is a way for man and woman to discover and to know their Creator. We can have a relationship with, cling to, and feel Him in every step of our lives.

This is why Hashem says, "If you know the Torah, I will walk among you, I will be your God, I will let My sanctuary be among you." Hashem resides inside every single Jew who knows Torah. We know that Torah scholars have a special connection with

שכר עצום שלא יטולא בפז, עומד מוכן לכל מי שמקיים את התורה כהלכתה, והוא שהקב"ה מבטיח: 'אטייל עמכם בגן עדן כאחד מכם, ולא תהיו מזדעזעים ממני'.

ובאמת נמצאת בחינת זו בדברים שהם מעין עולם הבא, כדוגמת 'שבת קודש' שאמרו חז"ל (ברכות נו, ב) שהשבת היא אחד משישים בעולם הבא. דהיינו, שבזכות שמירת שבת כראוי, אנו זוכים לטייל עם

הקב"ה כביכול בגן עדן בעולם הזה. והוא הענין מה שזוכים ביום השבת קודש לטעום טעם עולם הבא.

ותלמיד חכם, כיון שהוא בבחינת 'שבת' כל השבוע, וכמבואר בזוהר הקדוש (עיי' רעיא מהימנא פרשת צו, ובתיקונים - תיקון כא), ומביאו מרן האר"י הק' הרבה, נמצא לפי זה, שתלמיד חכם זוכה כל השבוע לטייל עם הבורא ית"ש בגן עדן, והיא מדריגה עצומה, בחינת 'עולמך תראה בחיך' (ברכות יז, א).

ואפשר שבא הכתוב לומר, שאם תחפצו לדעת האם הקב"ה מתהלך בתוכם, תוכלו לדעת זאת כאשר יקויים בכם 'והייתי לכם לאלקים'. דהיינו, שאם מרגיש וחי האדם תמיד עם המחשבה הנשגבה שהבורא נמצא אתו, אות היא שזכה לגן עדן זה בעולם הזה.

Hashem. They are the chariot of Hashem's presence in this world. This is the third level of blessing. If we know Torah, thus perfecting our intellectual level, we will be together with Hashem. He will reside together with us in our *nefesh*, in our holy soul, and we will feel His holy presence inside and around us.

The Shem Mishmuel explains that we focus on these three levels of rectification, or *tikkun*, of our *nefesh* by doing *mitzvos*, the *tikkun* of our *ruach* by developing an affinity for Torah and dedicating time to study it, and the *tikkun* of our *nefesh* by knowing Torah and thereby clinging to Hashem. We will then achieve our purpose as Jews and deserve every blessing in this *parsha*.

ברכת בחוקותי מרדכי שסא
למדנו מכאן דברים נפלאים.
למדנו, על פי רש"י, כי הקב"ה הפץ בחברתנו. "לטייל" - משמעו לשם טיול, ללא מטרה. מהי המטרה, איפוא, אם לא עצם מציאותנו, שהקב"ה יחפץ בנו.

כיצד יראה טיול זה? מה תהא צורתו?

***

למדנו כי הטיול יערך בגן עדן.
לכאורה, מה ענין גן עדן לכאן, הלא כל הברכות עוסקות בעולם הזה, בגשמים, בדיש בבציר וזרע, בלחם ובשבע. כל זה קיים רק בעולם הזה. בעולם הבא אין זקוקים לכל זה.
הוא אשר אנו אומרים, חוזרים ומשננים: עולם הבא לחוד, וגן עדן לחוד. הגן עדן קיים כאן, בעולם הזה.

בידך, בן אדם, להסתובב כאן, בעולם הזה, בתוך גן עדן.

יתן דעתך שלא תחריב ותקלקל את עולמך (קה"ר ז, כח). כשתעשה את המוטל עליך, בחוקותי תלכו, ככל המתווה בפרשתנו, הרי אז, גן עדן פרוש לפניך, והקב"ה מטייל עמך. כי חברתך, רצוייה לרצונו יתברך, בתוך גן עדן זה.

אין גר-עדן, ללא שהאדם יוצרו לעצמו במו ידיו. אין מושיבים אף לא את אדם הראשון בתוך גר-עדן חיצוני ערוך ומתוקן. אין זה גר-עדן. גר-עדן הוא אדם זה שהאדם בנאו, נטעו, עשאו ויצרו לעצמו.

אין בונים גר-עדן? איך יוצרים אותו?... - על ידי "לעבדה ולשמרה". על ידי מצוות והחירויות.

עשין ולאויין. - תורה.

***

ללא לעבדה ולשמרה, אין רואים "גר-עדן"... וכשאין רואים גר-עדן, זקוקים לפיתוי, כדי להודיע כי מקום זה, בצירוף "לעבדה ולשמרה", אמנם יהיה גר-עדן...

לכן לקחו את אדם הראשון בדברים... פיתו אותו... להודיע לו מה זה גר-עדן, ואיך זוכים לו.

לפני הפיתוי, לפני ה"לקחו בדברים", אמנם אין רואים את גר-העדן...

***

השטן עומד לשטנו, ועושה כל מאמץ, שלא ייוכח האדם במקומו הטבעי, שלא יראהו, כדי שלא יקיים את משימתו ומצוותו...

והקב"ה מפתה אותו, "ויקח ה' אלקים את האדם ויניחחו בגן עדן"...

***

גר-עדן זה. פרוש הוא לרגליו של כל אחד ואחד, כאן, בעולם הזה. ובלבד, שתדע איך לקבוע את צורתו המיוחדת. שתדע, כי הגר-עדן שלך, מקבל את צורתו ותכונתו האמיתית, רק על ידי "לעבדה ולשמרה". כי אין גר-עדן, אם אינו פרי עמלך ועבודתך.

גר-עדן חיצוני, אינו בנמצא. לא כאן בעולם הזה, ולא שם בעולם הבא. אתה, במו ידיך, עושה את הגר-עדן שלך. תן דעתך שלא תחריב ולא תקלקל את עולמך...

***

ביברכת נשואין מבקשים: "שמח תשמח רעים האהובים כשמחך יצרך בעדו מקום"...

אם מציינים את הדוגמא והמקום - שהקב"ה ישמחם כשם ששימחם ב"גר-עדן", הלא הוא זה, משום ששמחה בגר-עדן, שמחה אחרת היא.

אין יתכן לבקש דבר אשר אינו קיים? - וכי יתכן לשמחם בגר-עדן? וכי כאן, בעולם הזה, גר-עדן הוא?

הוא אשר למדנו. אמנם כן. כאן הוא גר-העדן. האדם נברא כדי להיות בגר-עדן. זהו הציווי וזוהי המשימה: להיות בגר-עדן!

גן העדן פרוש לרגליו. אם יעבדה וישמרה - יהיה בגר-עדן. הקב"ה ישמח את הרעים האהובים, בגר-עדן, כשם ששימח את אדם וחיה בגן עדן מקדם. אך לא יהיה זה גר-עדן ללא "לעבדה ולשמרה".

בן אדם! שומה עליך לבנות את גן העדן שלך, לעבדה ולשמרה.

למדים אנו מזה כי ענין הליכה מורה על מה שהאדם עוסק בהם חוץ מעסק המורה, כל הליכותיו הגשמיים, אכילה שמה שמה ופיו"ב, וזה ימפרש לשון הפסוק (ויקרא טו, ג) אם במקומי תלכו, ופירש רש"י שמהיו עמלים במורה, היינו שכל העמל של האדם יהיה במורה, עם דרכי המורה, וזו כונת הכוונת אם במקומי תלכו, שהליכה תהיה במורה. וזה יצואר מה דליתא (מגילה כה, ג) תנא דבי אליהו כל השונה הלכות בכל יום מוצטת לו שהוא בן עולם הבא, שנאמר (מקוק

ה, ו) הליכות עולם לו, אל מקרי הליכות אלא הלכות. שהכוונה היא שהליכות עולם, הדברים שאדם עושה בצרמי העולם, יהיו על פי הלכות, וזה נקרא ששונה הלכות בכל יום, שכל הילוכו הוא על פי הלכה, ואדם כזה הוא בן עולם הבא. ודייק בלישנה ולא אמר יש לו חלק לעוה"ב, רק עכשיו הוא כבר בן עולם הבא, היינו כבר בעולם הזה, כיון שכל חייו הם על פי תורה נמצא שהוא בעולם אחר למעלה מעולם הזה, ולכן נקרא בן עולם הבא.

והתהלכתי בתוכם (כו, יב). ופירש רש"י אטייל עמכם בגן עדן. ר"ל בג"ן סדרי דלוריימא (מקו"ו) מיקון כח עב, שכל הקורא במורה כניכול יושב ושונה כנגדו (תמיד לב, ב וברכות ו, א ע"ש), ועל זה אמר רש"י יכול לא תיראו, פי, יכול הלומד בלא דחילו ורחימו, תלמוד לומר והיימי לכם לאלקים, כלומר דחילו ורחימו דווקא, ואם יראת ה' היא אורו אין לא לא (שבת לא, א), ובמובו כברו ולא משפה ולחוץ כפירוש 'במוכס', ודי למצינ'.

או יאמר והתהלכתי בתוכם. בעבודה שכלב זו תפלה (מענין ב, א), כנודע (עי' וזה"ק ח"א בהשמוטו רסו, ב; ועי' בנאמ"ח בראשית ד"ה א"י הכבוד נעשה; מורח חיים נח אות טו) שהוא הסולס שמלאכי אלקים עולים ויורדים בו השפע. גם 'במוכס' זו הלב שבאמצע ורחמנא לבא בעי (סנהדרין קו, ב ע"ש בנש"י ד"ה רבנא), ור"ל 'והתהלכתי' שלא יהיה הלב מונח כאבן דומם, רק לבו ער והולך בצחינת חי ולא לב אבן.

או יאמר והתהלכתי בתוכם. ופירש רש"י אטייל עמכם בגן עדן. הנה גן עדן של

ישראל הוא בשמים, וגן עדן של הקב"ה הוא בגן עדן ושבנתי במוכס (שמות כה, ח), זה שפירש רש"י אטייל עמכם בגן עדן היינו עמכם ובמוכס הוא הגן עדן שלי.

ועוד, כידוע (פלא יועץ אות ט ערך טיול) בית הכנסת הוא הפרדס לנדיקים, וגם הבלי עולם הזה היא גיהנם, ומשונה בעולם הזה היא גן עדן כמו שאמרו (אבות פ"ד מי"ז) יפה משונה בעולם הזה מכל חיי עולם הבא, זהו שאמר אטייל עמכם בגן עדן היינו במורה ותפלה צבית הכנסת וצית המדרש ובמשונה:

או יאמר והתהלכתי בתוכם. אטייל עמכם בגן עדן כאלה מכם (רש"י). היינו כל אחד לפי ערכו זהו 'כאלה מכם'. וזהו שכתב בעל הטורים שנים במסורה והתהלכתי בתוכם והתהלכתי באמתך (מהליס כו, ג), ר"ל כל אחד לפי האמת שבו. ותו, והתהלכתי בתוכם כפי כח הליכתכם היינו צנחתי, כענין (בראשית לג, יד) ואני אתנהלה לאטי לפי רגלי הילדים, וכנודע (וזה"ק רע"מ פתח רמז, א) 'ואני זו השכינה':